

Békés megye török időszak utáni újratelepülése a helynevek tükrében

– Hévvízi Sándor –

Hosszabb ideje foglalkozom vele, s nem először érintem ezt a témát, amelynek lényege, minél alaposabban feltárni a középkori *Békés megye* falvainak, lakott helyeinek a teljes számát, neveinek eredetét, illetőleg az eltelt évszázadok alatt elpusztult egyes falvak névtani utóéletét – ha van egyáltalán. Pontosabban szólva, nem is a középkori Békés megye településeit kutatgatom ily szándékkal, hanem a *mai Békés megye* területén létezett valamikori városokat, községeket meg az egyéb korabeli földrajzi elnevezéseket, például vízneveket, határrészneveket stb.

Jól tudjuk, hogy a mai Békés megye lényegesen nagyobb kiterjedésű, mint volt hajdanán, hiszen Bihar, Heves illetve Külső-Szolnok, Arad, Zaránd, Csanád megyéből is kerültek át hozzánk területek az évszázadok folyamán, legnagyobb részét az 1950. évi megyerendezéskor. *Karácsonyi János* neves történésziünk szerint Békés megye 1279 előtti eredeti határai a következők voltak: Északkeleten a Zsáka és Darvas közötti Oros pusztánál (régén: *Orod* néven), innen nyugat-északnyugat felé, a *bucsai* pusztánál dél-nyugat felé fordulva, mindenütt a *Berettyó* régi medrén haladva, a *Mezőtúr* alatti *Sárkány-fokig* tartott a határ. Innentől kezdve egészen *Kunszentmártonig* futott a választóvonal Békés és Külső-Szolnok megye között. Ekkor még *Öcsöd*, *Bábocka*, *Kunszentmárton* és *Ecser* megyénkhez tartozott. *Kunszentmártontól* délkelet felé fordulva a határ *Fábiánsebestyénig* és innen, még inkább délkeleti irányban, *Orosházát* felül elkerülve *Apácáig* (a mai *Csanádapáca*) haladt. Itt egyenesen keletnek fordult, s ment *Csabának*. A *Fehér-Körös* melletti *Vesztél* elérve (Gyula és Csaba között állott) északra viszszakanyarodott, s ment *Verebes*, *Bélmegyér*, *Vesztő* felé, s innen *Csökmőt* is magába foglalva újból Orosnál találkozott az északi határral.

A leírásból ugyan nem teljesen világlik ki, de a helyzet az, hogy Békés megyének a XIII. században nagyrészt természetes határai voltak. Északról a *Berettyó* és a *Hármas-Körös*, nyugatról a *Veker* és a *Kórógy-ér*, délről a *Mágocsi-ér* vagy más néven a *Hajdú-völgy* és egyéb kis erek, egy kis darabon a *Fehér-Körös*, keleten pedig a *Sarkad* és *Bélmegyér*, *Vesztő* és *Okány*, valamint a *Csökmő* és *Iráz* között lévő mocsarak. Közigazgatási székhelye, *Békés*, a megye délkeleti csücskében helyezkedett el. Ma már nehezen hihető el, hogy *Gyula vára* és városa, és az akkor is egyik legvirágzóbb község, *Orosháza* eredetileg, a legrégebbi időkből, nem tartozott Békés vármegye joghatósága alá. (vö. Kar. I. 19–20.)

Ha egy kicsit is beletekintünk megyénk történetébe, a települések sorsát tekintve, sommásan a következő képet kapjuk: A XIII. századra *Békés vára*, városa körül kialakult vármegye szépen fejlődött, falvai sorra születtek, alakultak. Jött azonban az 1241–42. évi tatárdúlás, melynek során az egyes alföldi megyékben (így nálunk is) a mai számítás szerint a településeknek mintegy a fele elpusztult.

Hogy ez mennyire igaz, egy régebbi tanulmányomban már két, általam jól ismert települést, *Gyomát* és *Orosházát* is megvizsgáltam e téren. Eszerint *Gyoma* határában

a középkor folyamán 10 település állott, melyből 8-nak a nevét ma is őrzik a határrészek nevei. Ezek pedig a következők voltak: Először is *Csudaballa*, valamint a mellette fennálló *Póhalom*. Póhalom eredeti, elsődleges neve *Apróhalomegyháza* volt, melyet már Anonymus is megemlített krónikájában, utalva arra, hogy honfoglaló eleink „iuxta *parvos montes*” azaz az apró halmok mellett haladtak el, miközben a Köröstől a *Túr* vize (a Berettyó alsó folyásának ősi neve) felé igyekeztek. A Körös mentén illetve ahhoz közel terült el két másik falu is, *Ege* és *Félhalom*. Ez utóbbi falu elődje „*Gyurghaza alio nomine Fabianwara*”, azaz *Györgyháza* vagy másképpen *Fábiánvára* volt. (Kar. II. 102.). Mivel kissé messze esett a Köröstől, ezért a birtokos Simayak a határán, közelebb a folyóhoz egy új falut telepítettek – s ez lett *Félhalom*, az előző település pedig lassan, ennek következtében, elsovadt. Megemlítendő maga *Gyoma* a Körös mellett, valamint a tőle észak-északkeletre elhelyezkedő kis falvak, mégpedig: *Ózed*, *Téglástelek*, *Varsányegyháza*, *Miklóslaka*. Közvetlen Gyoma mellett délnyugatra még egy település állott, *Keresztúr* vagy későbbi nevén *Nyárszeg*. Mint fentebb említettem, e középkori falvak közül már csak egyedül Gyoma létezik.

Hasonló a helyzet, de arányát tekintve még rosszabb a valamikori települések utóélete *Orosháza* közvetlen környékén. A mai Orosháza közigazgatási határában és közvetlen környékén, bármilyen meglepő is a nagy szám, a középkor évszázadaiban az egybevetések alapján 23 falu állott. Ezek nevei az idők folyamán a következők voltak: *Apácakuta*, *Csákóhegyes*, *Csorvásegyháza*, *Fecskés*, *Gellértegyháza*, *Gellértkuta*, *Gorzsás*, *Homokegyház*, *Kereszttelek*, *Kétkupa*, *Kéztölde*, *Lábasegyház*, *Monor*, *Orosháza*, *Ördögöshegyes*, *Ötszögűegyház*, *Sóstóegyháza*, *Szentetornya*, *Szilasegyház*, *Szőlős*, *Tompa*, *Tökéletlen*, *Tökemonostora*.

A fentebb felsorolt falvak közül ma már csak *Orosháza*, s vele együtt *Szentetornya* létezik, emellett még négy valamikori település nevét fedezhetjük fel a ma is élő földrajzi nevekben. Hogy világosabb legyen a kép, tudnunk kell, hogy az Orosháza környékén létezett 23 faluból az 1456. és 1466. évi, valamint az 1512. és 1525. évi oklevelek 16-ot már az első említésükkor pusztaként rögzítenek. Egyértelmű tehát, hogy ezek a falvak zömében a tatárjáráskor, elenyésző hányaduk esetleg utána szűnhetett meg, de semmiképpen nem a török által pusztultak el. (vö. Hévvízi Sándor, MNyTk. 170/67–74.).

Szerény számításaim szerint a mai Békés megye területén, a honfoglalástól napjainkig, hozzávetőlegesen 290 település volt. A középkori oklevelekben említett birtokokat (feltételezetten: lakott helyeket) tekintve azonban van egy bizonytalan pontunk. Mégpedig az, hogy a felsorolt birtokok közül némelyiknél kétséges az, hogy ténylegesen lakott helyek, falvak voltak-e. Csak két példát említenék meg ezzel kapcsolatban. *Csánki Dezső* a Hunyadiak koráról szóló történelmi földrajzi művének I. kötetében ezt írja a Sinkavölgye címszó alatt: „*Synkawelgye*, *Peterkutha* al. nom. *Zannyayzanthas*, *Abzakutha*, *Haromfyley*, *Thomorchok* és *Kweghaz* nevű birtokok tűnnek fel 1418-ban a Marótiak uradalmában a mai *Batonya* vidékén északnyugat felé. Bizonyára nem helységek vagy nem mind helységek voltak.” (Csánki I. 744). Egy másik példa ugyanezen műből a *Keresztúr* címszó alatt. „*Bakadegyház*, *Bercsenegyház*, *Keresztur*, (*Veresegeyház*), *Kondorosegyház*,...*Bagyusegyház*...*Szénásegyház* – birtokok – mint Gyulavár tartozékai merülnek föl 1403-ban (1418-ban már nem) a Gyulától és Csabától délre eső síkon. Ha falvak voltak is, hamar elpusztultak.” (Csánki I. 735).

A fentebb közölt számot tehát ennek tudatában kell szemlélnünk, s a kérdés pontosabbá tétele a feltárt anyag további átgondolását, finomítását igényli.

Lépünk azonban eggyel tovább, hiszen bennünket az is érdekel, hogy mely települések álltak még megyénkben, amikor a törökök elfoglalták ezt a területet, s kiépítették saját közigazgatásukat. Szerencsére Békés megye falvaira vonatkozóan két alapvető munkára is támaszkodhattam e téren. Az egyik *Györffy Lajos* tanulmánya: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez (Szolnok, 1956), mely az 1571-es szolnoki török defter (nyilvántartás, adóösszeírás) fordítását tartalmazza, a másik pedig *Káldy-Nagy Gyula*: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása (Békéscsaba, 1982), mely munkákban felsorolt falvak szinte teljesen „lefedik” a mai Békés megyét.

Mielőtt kissé részletesebben taglalnák a török időkben meglévő falvak sorsát, szóljunk néhány szót az oszmán hódítók Magyarországon is kialakított közigazgatásáról. A törököknek ugyanis, minden hódítóhoz hasonlóan, az volt a „szokásuk”, hogy ahol megvetették a lábukat, ott rövid időn belül igyekeztek a saját közigazgatásukat bevezetni. Vidékünkön ez Szolnok 1552. évi elfoglalása és Gyula 1566. évi eleste után valósult meg. A meghódított tartományokban kormányzóságokat (*vilájet*) szerveztek, melynek élén a bejlerbej, a pasa állott. A vilájeteket nagyobb közigazgatási egységekre *livákra* vagy más néven *szandzsákokra* osztották fel, melynek élén a mirliwa vagyis a szandzsákbej állott, aki egyben a hűbéres haderők parancsnoka és ugyanakkor közigazgatási vezetője is volt. A szandzsákok újabb kisebb kerületekre, *náhijékre* tagolódtak. Ez egyben bírósági kerületet is jelentett, melynek feje a török bíró, a *kádi* volt. (vö. Györffy Lajos i.m. 4).

Az újonnan meghódított területeken már az elfoglalás után rövidesen, majd ez után átlagosan tíz évenként a szultáni kincstár megbízottai összeírták az adott közigazgatási egységet, a városok, a falvak és a hozzájuk tartozó puszták lakosainak nevét, terményeik várható tizedét, annak pénzbeli értékét és végül a különböző adók összegét. Vidékünkön is ez történt. Lássunk a magyarra lefordított összeírásokból néhány példát, csak egyes részeket idézve.

„132. *Gyoma* falu, a nevezetthez tartozik.

1567-ben: Petre diák nő, fia Benedik nőtlen, fia Pál nőtlen, Szabó Imre nő, fia Lőrinc nőtlen, Szabó György nő, fia Mihál nőtlen, fia János nőtlen, Bálint Varga nő, van 250 juha...; ...Koszorús György nő, fia Gáspár nőtlen, testvére Boldizsár nőtlen, testvére György nőtlen.

A családok száma: 41.

Őzethalom puszta, a nevezett falu közelében.

1579-ben. ...Erdős Anbrus nő, van 150 juha, fia Máté nőtlen, fia Andriás nőtlen, Hódos Ferenc nő, fia János nőtlen...

A családok száma: 53.

„107. *Orosház* falu, Békéshez tartozik.

1567-ben: Ihász Márton nő, Erdős Lajos nő, Tót Máté nő, Erdős János nő, fia György nőtlen...

A családok száma: 68.

A jövedelem *Szilas* pusztával, *Pusztá* pusztával, *Homok* pusztával, *Gilerdház* pusztával és *Ödszegű* pusztával együtt:

Szilas puszta – 1567-ben és 1579-ben Ráják nélkül, kívülről művelik.

Pusztapádca puszta – 1567-ben és 1579-ben Ráják nélkül, kívülről művelik.

Gilerdház puszta – 1567-ben és 1579-ben Ráják nélkül, kívülről művelik.

Ödszegű puszta – 1567-ben és 1579-ben Ráják nélkül, kívülről művelik.”

(vö. Káldy-Nagy, 212–214).

Györffy Lajos hasonló jellegű tanulmányából megyénk akkori településeire vonatkozóan példaként a következőket említjük 1571-ből:

„Póhalom falu tartozik a nevezetthez.

Bak György „bíró”, Széki András, Bak János, Deák Benedek, Tarló Pál, Császár Gergel, Kúcsár Péter, Karsai Márton, Császár Ferenc, Bak Kelemen, Dezső János, Császár László, Barát Estván, Barát Bálint, Erdős Ádám...

31 ház. Templom.

Csudabala falu, tartozik a nevezetthez.

Remete Máté „bíró”, Bekei péter, Nagy Balázs, Csere Bódizsár, Kis János, Török Gáspár, Szakálos Imre, Kerekes Gáspár, Cse Bódizsár...

35 ház. Templom.

(vö. Györffy Lajos i.m. 42–43.)

A fentebbi két, számunkra alapvető munkát tanulmányozva végül is a következő képet kapjuk megyénk korai török időszakából a településeket, pusztákat tekintve: Összességében a török hódítás kezdeti időszakában (az 1500-as évek végéig) még 117 település állott és a defterek 25 pusztát is megemlítenek. Mondhatni, hogy ebben az időszakban még virágzó falu volt Apáti, Basarág, Csudaballa, Ege, Félhalom, Kakucs, Nemeskereki, Ölyved, Szanna, Vesze – hogy csak néhányat emeljek ki a sorból, olyanokat, amelyek aztán, sajnos, nem települtek újjá, de határrésznevként máig fennmaradt a nevük.

A 25 puszta közül 8-at Orosházánál és a mai városba beleolvadt Szentetornyánál sorolnak fel a defterek, mégpedig: Apácaegyházát, Gellértegyházát, Gorzsást, Homok-egyházát, Ötszögüt, Szilast, Tompát és Zöldest.

Megyénkben két olyan település is van, amelynél még a korabeli utcák neveire is találunk feljegyzéseket, a XV. és XVI. századból, s ez számunkra, Békés megyeiek számára igazi ritkaság. E két település pedig nem más, mint Gyula és Békés.

A gyulai utcanevekről egy 1422-ben kelt oklevélben találjuk az első feljegyzést. „... in vico Wyfalu...”, az Ujfalusi utcáról, mely a Gyulába beleolvadt Ujfalu nevű település emlékét őrizte. (vö. Kar. II. 140). A török időkből Gyulán 1553-ban a következő utcanevekről tudunk: Nagh vcza, Santa vcza, Salygo (vcza), Bagd vcza, Zegenek vcza, Cracco vcza prima, Cracco alia vice, Baratok vcza, Malom vcza, Boythoryan (vcza), Bona Stephani Porkolab, Halaaz vcza. (vö. GyO. 218–224). Az 1567-es török defter szintén pontosan számba veszi a városrészeket és utcákat, miközben felsorolja a török és magyar lakosokat, valamint az itt található boltokat. Ezek az utcanevek nagyrészt megegyeznek az 1553-as adatokkal. Nagy ucca városnegyed, Barát ucca városnegyed, Halász ucca városnegyed.

Az 1579-es defter felsorolása már a törökök szélesebb körű berendezkedését tükrözi, jelezvén, hogy Gyulán is teljes mértékben, „otthonosan” megvetették a lábukat. Volt először is a városban a szultáni (hassze) szent dzsámi városnegyede, Iszhak bég szent dzsámija városnegyede, Ali bég szent dzsámija városnegyede, Mehmed aga mecsetjének városnegyede, Iljász kethüdá mecsetjének városnegyede és Kurd bég mecsetjének

városnegyede – lakóinak, boltjaiknak pontos számbavételével. A városban létező utcák ez évben: *Új ucca* városnegyed, *Barát ucca* városnegyed, *Halász ucca* városnegyed, és végül a *martalócok városnegyede*, melynek lakói nevük után ítélve délszlávok voltak. (vö. Káldy-Nagy, 41–54). Karácsonyi János a Békés vármegyéről szóló monográfiájában a gyulai utcákról írván megemlíti, hogy 1510 körül még ismerték a *Csapó*, *Palotahely*, *Szentmóricz* utcákat is. (vö. Kar. II. 144–145).

Hogy egy kissé előre is ugorjunk az időben, itt említjük meg, hogy a XIX. század közepén a középkori és a korai török kori utcanevek közül még a következő elnevezéseket használták a gyulai polgárok: *Nagy utca* (a Belső városban), *Malom utca* (a Kis városban), és esetleg ide vonhatjuk az *Új várost*, mely feltehetőleg a régi *Új ucca* körül alakult ki. (vö. Szabó F. 29.). Ami pedig a korabeli utcák napjainkig való életét illeti, feltételesem csak a *Halász sor* nevű utcát említhetjük meg, amely közvetlenül az Élővíz-csatorna mellett, a vártól nem messze, a fürdőnél található. Ez azonban már inkább újabb keletű utcanév lehet (a múlt század közepi felsorolásban sem szerepel), s így nem valószínű, hogy azonos lenne a XVI. századbeli *Halász utcával*. (I. a mai Gyula belvárosáról készült legújabb térképet).

Békés város utcaneveiről szintén megemlékeznek a török defterek. Az 1567. és 1579. évi feljegyzésekben feltűnik a *Malom ucca* városnegyed, *Forrószeg ucca* városnegyed, *Bánhid ucca* városnegyed, *Kastélszeg* városnegyed. (vö. Káldy-Nagy, 148–164.). Ezek közül a múlt század közepén még ismert volt a *Malom utsza* (a Malomvégi tizedben), a *Bánhidai tized*, mely a *Bánhid utca* környékén alakult ki és a *Kastély utsza*. Ezen utcák megőrizték a korabeli vízimalmok (a XVI. században kettő is állott a Fehér-Körösön) és a Maróthyak (a volt földesurak) által épített Körös-híd illetve családi kastélyuk emlékét. (vö. Kar. II. 27 és Szabó Ferenc i.m. 33). Napjaink városi térképén még mindig megtalálhatók a *Malom utca*, *Bánhida* (városrész), *Bánhidai-temető*, *Bánvég utca*, *Kastély utca*, *Kastély-zug* elnevezések, melyeknek eredete, mint látjuk a török időkre és az azokat is megelőző évszázadra nyúlnak vissza.

A két település utca és városrész neveit összevetve azt is megállapíthatjuk, hogy Békésen lényegesen jobban (szinte teljesen) megőrződtek azok az elnevezések, melyeket már a török idők kezdeti szakaszában is ismertek és használtak eleink. Nyilvánvaló, hogy ez a tény mindenképpen az itt élő lakosság (bár néha csak szakaszos és időleges) kontinuitásával magyarázható.

Térjünk vissza azonban megyénk településeihez, a török időszak alatti és utáni sorukhoz. 1593 nyarán Haszán boszniai pasa mintegy 22 ezer főnyi seregével Sziszek (Zágráb vármegye) osztrómához kezdett, amelyet a felmentő seregek győzedelmesen megakadályoztak, az oszmán hódítók súlyos vereséget szenvedtek. Innentől kezdve számítjuk az ún. tizenötéves háborút, amelynek harcait aztán megyénk falvai is iszonyú módon megsínylették. Az 1593 közepén kezdődött összecsapásokban ugyanis, főleg pedig annak 1596-98 közötti szakaszában Békés megye falvai szinte mind elpusztultak, az egy *Gyulát* kivéve. A falvak újratelepülése később nagyon nehezen ment, különösen a folyóvizektől távolabb eső területek esetében.

A 15 éves háború után Békés még 1610-ben lakatlan, *Gyúr* és *Berény* lakosai is csak 1616-ban kerülnek vissza. *Endrőd* majd harminc évig állt üresen, s a régen leggazdagabb, legnépesebb községek, mint például *Décse*, *Kondoros*, *Csabacsúd*, *Szénás*, *Szentotornya*, *Csákóhegyes*, *Apáca*, *Orosháza*, *Bábocka* az egész időszakon át hiába várták

vissza régi lakosaikat. És bár a török időszaknak ebben a XVII. századi szakaszában is, a falvak újraterelítésére eleink többször tettek kísérletet, ezek nagy része azonban, sajnos, csak időleges próbálkozás volt. Egyik-másik falu igyekezett megerősödni, lakosai más elpusztult települések hátsabb földjeit is kezdték használni, művelni. Így például a doboziak Mezőberény, a gerlaiak Csaba és Mezőmgyer, az ölyvediek a Csaba alatti Kerekgyháza pusztáján is szántottak, vetettek, legeltettek.

Gyula várának 1695. évi visszafoglalása után Békés vármegye területe a budai kamara adminisztrációja kezelésébe került. 1696-ban, az ide kinevezett tisztartó, *Lindner Ferdinánd Keresztély* jelentésében siralmas képet fest a Körösök vidékéről. Amikor sorba járja a romos falvakat, faluhelyeket, személyes tapasztalatai alapján a következőket tudja leírni a megyénkbe eső falvakról:

.....

7. Továbbá a Fekete-Körös mellett fekszik *Sarkad* (Scharcat), különben hajdúk városának (Hajduk-Warosch) is nevezik, benne szép nagy templom van, bár némileg romos és fedél nélküli, áll itt még mintegy 20 ház, és ahogy látni lehet, mintegy 60 ház állt.

8. Egy másik, *Doboz* (Topas) nevű a Fekete-Körös mentén fél mérföldnyire innen, egészen romosan fekszik.

Gyula alatt fekszenek a Körös mentén a következő falvak:

9. A Fekete-Körös mentén fekszik *Békés* (Pikesch) 2 mérföldnyire innen, mintegy 200 ház állt, de most minden romos.

10. *Berény* (Piry) a Fehér-Körös mentén fekszik 3 mérföldnyire innen, kicsiny falucska 30 házzal, de minden lerombolt.

11. *Körös* (?) három és fél mérföldnyire innen egy kis 20 házas lerombolt falu.

12. *Tarcsa* (Täetsch) 4 mérföldnyire innen éppen olyan, mint Körös.

13. *Edeles* (Leittelleckh) 4 mérföldnyire innen, éppen olyan, mint Tarcsarácok lakták.

14. *Félhalom* (Welalon) kis pusztá falu, mintegy 20 romos házzal, amelybe rácok települtek, mikor a magyarok elhagyták.

15. *Ege* (Hega) kis falu 18 lerombolt házzal.

16. *Endröd* (Endrickh) már nagyon régen pusztá és lakatlan.

17. Egy *Gyoma* (Joma) nevű kis romos falu 16 lerombolt házzal.

18. *Tölgy* (Tut) 14 házas kis falu, minden leégett.

19. *Décse* (Tetschä) 60 házas nagy falu volt, de egyetlen ház sem áll már most.

20. *Halásztelek* (Halaschtelek) 18 romos házból álló kis falu.

21. *Szarvas* (Sarobasch) Gyulához hasonló nagyságú, még sáncokkal is körülvett város volt, de minden pusztá.

22. *Szentandrás* (Szent Andres) 50 házas falu, de most minden romos.

23. *Veresegyház* (Wereschittias) egészen pusztá és romos.”

(vö. Kristó Gyula: Olvasókönyv Békés megye történetéhez 1., Békéscsaba, 1967., 138–139.; Német eredetije megtalálható: GyO. 463–464).

És bár újból és újból tértek vissza régi lakosok az elhagyott, elpusztult faluhelyekre, ezek megerősödése a török uralom megszűnésével is csak nagyon lassan, roppant nehezen ment. Ennek nagyrészt az is oka volt, mint fentebb utaltunk rá, hogy Békés

vármegye területe, míg a vármegyei adminisztráció ki nem épült, egy időre kikerült a magyar joghatóság felügyelete alól, a bécsi udvari kamara budai közigazgatása alá esett, s ezt az ún. gyulai kerületet császári tisztartó (Lindner Ferdinánd) igazgatta, meglehetősen erőszakos módon. Ugyanakkor Gyula várát rác katonaság őrizte, akiknek fizetése, élelmezése, esetleges adóztatása gyakran jelentett problémát. A rácok egyébként a vármegyében előforduló vitás kérdésekben Lindnert támogatták. Az időközben kitört Rákóczi-felkeléssel is kapcsolatban, végül újból odáig jutott megyénk, hogy az 1703. júliusi pocsai ütközet után a gyulai rácok kegyetlen módon újjá elpusztították azt a 31 helységet, amely addig hellyel-közzel már újratelepült. (vö. Kar. I. 313–315.).

Békés vármegye biztonságos fejlődése végül is csak a rácok 1707. évi kiűzését követően 1710-től, de különösen 1715-től, a megye újjáalakulása után következhetett be. Innentől kezdve beszélhetünk ténylegesen a falvak, városok újratelepüléséről, újak születéséről, melynek folyamata még a XX. században is tartott.

Az e korból származó legelső összeírásokból kiderül, hogy 1715-ben két város, *Békés* és *Gyula*, valamint hét falu: *Doboz*, *Gerla*, *Füzesgyarmat*, *Körös-ladány*, *Öcsöd* (akkor még ide tartozott) *Szeghalom* és *Vésztő* létezett megyénkben a történeti határok között. 1717-ben 11 falut, 1720-ban 13 községet és 16 pusztát, 1730-ban pedig már 19 helységet rögzítettek a feljegyzések. Ezek pedig a következők voltak:

Berény, *Békés*, *Csaba*, *Doboz*, *Fás*, *Füzes-Gyarmat*, *Gella*, *Gyoma*, *Gyula*, *Kétegyháza*, *Körös-Nadány*, *Nemes-Kereki*, *Öcsöd*, *Szarvas*, *Szeghalom*, *Szent-András*, *Tarcsa*, *Vári*, *Vésztő*. (vö. Ember Győző: Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715–1730, Békéscsaba, 1977, 12–17).

A falvak, városok újjáalakulásakor nagyon fontos volt azok régi határainak a lehetőségekhez képest pontos azonosítása, számbavétele és leírása. Természetes, hogy a valamikori határok megállapításához az arra hivatott személyek olyan tanukat kerestek, kérdeztek, s hallgattak meg, akik az adott területet nagyon jól ismerték. Ezek az emberek vagy ott születtek, de kénytelenek voltak vagy a török vagy a rácok elől elmene-külni, vagy pedig esetleg, ha idegenként is, de a puszta falu határában földműveléssel, pásztorkodással foglalkoztak (akár évtizedeken keresztül), s a vissza-visszatérő régiektől hallomás és tapasztalat útján is, nagyrészt megismerték, tudták az adott határpontokat.

Érdeemes felidézni egy kissé a forrásokból, hogy hogyan is történt a határvonalak kiderítése valójában. A *Gerla* és *Csaba* közötti határról például az 1719-es esztendőben kérdeztek meg tanukat ily módon:

„1. Tudgya-e, látta-e, hallotta-e tanu Csaba és Gella között hol mégyen el az igaz határ?

2. Micsoda nevezetes helyekre mégyen a Büttyökön által? hol volnának az határok?

3. Az Szigenfoka határ-e? és a Vanthát mellette ki részére való? és kik bírták eleitől fogva?

4. A Fabianfokában valamely jussok van-e a csabaiaknak? és bírták-e valaha? és a Borosgyán oldalon micsoda hely között való határok vannak?

5. A Tormáson Megyer felől hol mégyen el a gellai határ?

6. Mit tud felőle mondani? és kit tud jó tanunak lenni?”

A fentebbi kérdésekre a hatodik személy, Csapó István 60 év körüli tanu a következőket tudta válaszolni:

„Ad 1. m Én Eölyveten laktam török világban, sok ideig pásztor voltam és jártam sokáig minden faluk határát, de bizonyos és felhányt határt Csaba és Gella között soha sem tudok, hanem a gellaiak ameddig éltek egyfelől is, másfelől is a csabaiak meddig bírták azt jól tudom, a Böttyökön túl soha sem éltek a gellaiak. Ad 2 m nihil. Ad 3 m A Szigonfoka gellai s veszei határ, innen a Szigonfokán gellaiak éltek és a török világban is bírták a Vanthátat. Ad 4 m soha sem tudom, sem hallottam, hogy a csabaiak bírták volna a Fabianfokát, hanem mindenkor a gellaiak részére tudom s hallottam hogy volt. Ad 5 m et 6 m nihil.” (BO. II. 167).

Ugyancsak hasonló módon állapították meg a határokat Szarvas és a Külső-Szolnok megyébe tartozó *Túr* (Mezőtúr) között 1737-ben. A kérdések a következők voltak:

„Primo: Tudgyaé a Tanu avagy hallottaé? és miképpen tudgya avagy hallotta, hogy Kőrösön túl Szarvasnak a földit minemű Határok külömböztetik, és minemű Helységekkel avagy Pusztákkal szomszédos?

Secundo: Nem külömben Vallya meg *Túr* városának és kis Décse nevű Pusztának minemű külömböztető Határjait tudja vagy hallotta?

Tertio: Hiti után Vallya meg, kit tudna jo Tanunak lenni a fellyül említett dologban?” (BO. II. 266.).

Láthatjuk tehát, hogy a török uralom alóli felszabadulás után az újjáalakuló lakott helyek, falvak határait úgy kellett „összeszedni” – az emberek emlékezetéből, tapasztalatából, mivel írott források vagy térképek ez időben nagyon hiányosan (mondhatni sehogy sem) álltak az új birtokosok, lakosok rendelkezésére.

Békés vármegyében azonban, végül is a régi, középkori lakott helyekhez számítva viszonylag kevés település született újjá, s ez sokszor a mostoha természeti körülmények számlájára is írható. Volt olyan, eredendően kismesek által lakott falu, *Nemeskereki*, amely 1721-ben újjáalakult a Kettős-Körös partján. Az új honfoglalók több mint kilenc évig igyekeztek itt gyökeret verni, de a folytonos árvizek miatt lakosai úgy döntöttek, hogy mégis megyénk más táján próbálnak szerencsét. Így költöztek aztán 1731-ben innen nyugatabbra, a Hármaskörös mellé, s így alakították meg ugyanazok az emberek a mai *Endrődöt*. Nemeskereki határa pedig végképp árván maradt, s ma csak mint Mezőberényhez tartozó határrész név őrzi a valamikor jeles falu emlékét.

Voltak aztán a falvak, puszták XVIII. századi számbavételénél félreértések is. Így például 1729-ben a gyulai bíró és a gyulaiak emlegették, hogy városuktól délnyugatra, az un. Szabadkai-pusztán állott a középkorban *Szabadka* faluja, melynek akkor még a templomhelyét is meg tudták mutatni. Nevét, mint mondták, a rácoktól kapta. A valóság az, hogy az adott helyen valóban állott egy középkori falu, mégpedig *Boldogasszonyfalva* vagy másképpen *Boldogfalva*, amely még a török defterekben is szerepel *Bódokfalva* néven. A török támadások idején azonban lakói elmenekültek, s a pusztán maradt terület neve a szomszédos gyulaiak részéről is feledésbe merült. Csak később kezdték azután azonosítani az újabb keletű, de valójában falut soha nem jelölő Szabadka névvel.

A pontosítás végett 1733-ban a Békés vármegyében elpusztult, romos, de még megtalálható templomokat is felkutatták, jegyzékbe foglalták, s ezen jegyzéket a vármegyei közgyűlés a magyar királyi helytartótanácsnak is benyújtotta. A felsorolt 30 volt településből azután 19 akkoriban vagy később újjáalakult (ezeket külön jelöljük). A templomromokat a következő falvakkal lehetett azonosítani. Apáti, *Orosháza*, *Csorvás*, *Szé-*

nás, Királyság, Kamut, Mező Megyer, Gella, Fabian Sebestyén (ma Csongrád megyében található), Káka, Ecser, Ege, Nagy Décs, Nemes Kereke, Bélmegyer, Mágor, Bá-boczká, Torda, Póhalom, Sopron, Csabacsőd, Szent Tornya, Körös Ladany, Gyoma, Endrőd, Szeghalom, Vésztő, Eöcsöd (Szolnok megyéhez tartozik), Gyarmath, Szent András. (vö. BO. I. 280.).

A templomromok leírásából (elhelyezkedésükből, beosztásukból, formájukból) még az is kiderül, hogy a falvak lakosainak döntő többsége (több mint 90%-a) katolikus vallású volt. Csak későbbi példának okáért említjük meg Orosházát, melynek lakosai a török idők előtt, és amíg állott, katolikusok voltak, míg az 1744. évi újjászületését a Zombárol idevándorolt evangélikus vallású magyaroknak köszönhette.

Napjainkban Békés megyében (Mezőmegyert, Gyulavárit, Reformátuskovácsházát, Gyomát és Endrődöt is önállóan tekintve – hiszen egyesülésük, összevonásuk nem régi keletű) 81 város és község van, s ezek közül 70-nél a régi, középkori elnevezés szerepel. A mai települések közül még ebben az évszázadban is 26 új helység alakult (a legutolsók: Kardos 1969-ben és Csabaszabadi 1993-ban). A fentebbiekkel egybevégezően 10 településnek olyan neve van, amelynek (megyéinkben) nincs középkori előzménye. Ezek pedig a következők: Csárdaszállás, Hunya, Kardos, Kardoskút, Kertész-sziget, Körösújfalú, Örménykút, Pusztatollaka, Tarhos, Végegyháza.

Az új falvak névadásánál olyan is megesett, hogy Orosházától, Szentetornyától észak-északnyugatra a múlt század első felében megalakult egy Bánfalva nevű község, melyet Karácsonyi János címzetes püspök, történész javaslatára 1901-ben Gádorosra kereszteltek át, mivelhogy annak a régi határán született újjá. Ma is ezt a nevet őrzi.

Mindemellett azonban még árnyaltabb képet kapunk régi falvaink neveinek török időszak utáni továbbéléséről, ha számításba vesszük a határrészneveket is. Fényes Elek geográfiai szótára, Pesty Frigyes helynévgyűjtése és a hivatalos helynévtárak anyagának tanúsága szerint végül is mintegy 170-re tehető azoknak a településeknek a száma, amelyek újjászülettek, vagy ha nem is, de nevük a dűlő és határrésznevekben fennmaradt. Köztük olyanok is, amelyek már a török időszak előtt elpusztultak.

Terjedelmi korlátok miatt csak a Doboz melletti Maró falut említeném ezzel kapcsolatban, melynek egyetlen 1295-ben előforduló okleveles adatát ismerjük, viszont neve a Marói-erdő elnevezésben ma is él, Doboz határában.

A középkori határrésznevek s egyéb földrajzi nevek továbbélésére egy újabb tanulmányban szeretnénk kitérni.

IRODALOM

BO. I.

Haan Lajos: Békés vármegye hajdana II. Oklevéltári rész.
(Diplomatarium Békessiensis) Pest, 1870.

BO. II.

Haan Lajos–Zsilinszky Mihály: Békésmegyei oklevéltár. Budapest, 1877.

Csánki

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Budapest, 1890–1913.

Ember Gy.

Ember Győző: Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715–1730. Békéscsaba, 1977.

GyO.

Gyula város oklevéltára. Szerkesztette: Veress Endre. Budapest, 1938.

Györffy L.

Györffy Lajos: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Szolnok, 1956.

Hévvízi

Hévvízi Sándor: Élő helyneveink és okleveles adataink egybevetése Békés megyei példák alapján. (Név és névkutatás – MNyTK. 170.). Budapest, 1985.

Káldy-Nagy

Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba, 1982.

Kar.

Karácsonyi János: Békésvármegye története. I–III. Gyula, 1896.

Kristó

Kristó Gyula: Olvasókönyv Békés megye történetéhez 1., Békéscsaba, 1967.

Szabó F.

Szabó Ferenc: Dologház Gyulán 1837–1846. Békés megye településeinek utcanevei a múlt század közepén. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 22.) Gyula, 1961.

**Die Neubesiedlung des Komitats Békés nach der Türkenzeit
im Spiegel der Ortsnamen**

– Sándor Hévvízi –

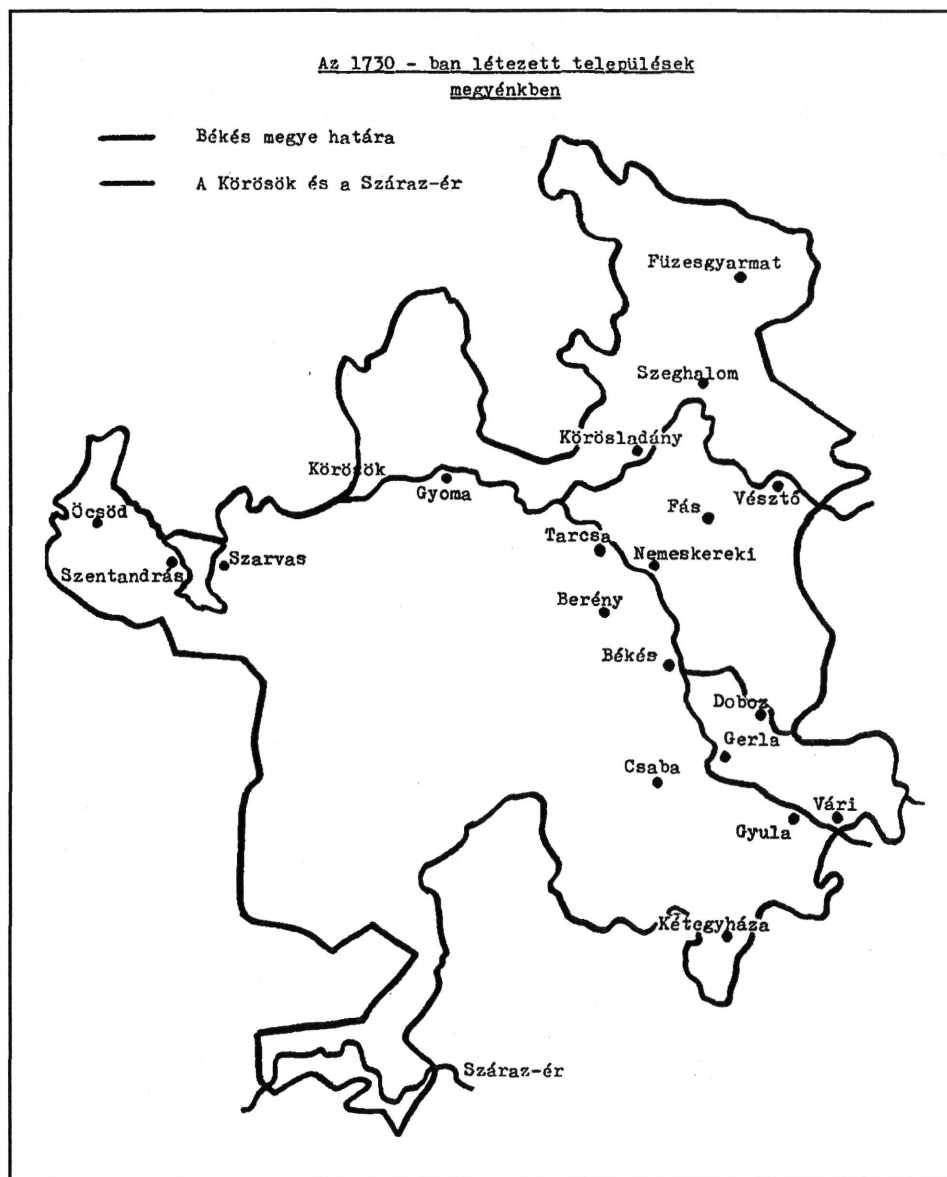
Resümee

Der Autor der Arbeit gibt unter Verwendung der Geschichtsliteratur – besonders unter Benutzung der bereits im XVI.–XVIII. Jh. veröffentlichten Steuerzusammenschreibungen, Urkundenarchive als Quellen – Antwort auf folgende Frage: Wie bezeugt im Komitat Békés der Gebrauch der Ortsnamen aus der Zeit vor der türkischen Okkupation in der Zeit nach dieser die Kontinuität der Kenntnisse aus diesem Gebiet? Nach der Vertreibung der Türken 1695 ließ die seit den 1710-er Jahren sich im Rahmen der

erweiternden Neuansiedlung hier niederlassende Bevölkerung die Ortsnamen des XV.–XVI. Jahrhunderts fortleben. Auch wenn ein vor der Türkenzeit bestehendes Dorf nicht neugeboren wurde, lebte der Name dennoch als Bezeichnung eines Grenzstückes oder einer Pušta weiter. All dies beweist die Kontinuität der Bindung einer dünnen ungarischen Bevölkerungsschicht an ein Gebiet.

(Übersetzt von G. Dominka)

Hévvízi Sándor
Szántó Kovács János Múzeum
Orosháza,
Dózsa György u. 5.
5900

1. térkép

